

فصل دوم

دوره تاریخی

هنر و تمدن ماد

اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می رود پس از پایان این درس بتواند :

- ۱- چگونگی پایه گذاری دولت ماد را توضیح دهد.
- ۲- تأثیرات متقابل هنر مادها با دیگر اقوام ساکن در فلات ایران را توضیح دهد.
- ۳- شاخص های فلز کاری ماد را بیان کند.
- ۴- سفالگری در عهد ماد را توضیح دهد.
- ۵- عناصر مهم در معماری ماد را توضیح دهد.
- ۶- نوع پوشاک مادها را توضیح دهد.
- ۷- شواهد وجود هنر موسیقی در عصر مادها را بیان کند.

هنر و تمدن ماد

در حدود سال ۸۰۰ پ.م نیروی تازه‌ای در فلات ایران و به‌ویژه در منطقه کوهستانی غرب پدید آمد. این دولت جدید با دستیابی به «وحدت ملی» برپایه مشترکات و پیوندهای فرهنگی میان اقوام مختلف نواحی تحت حکومت خود، نخستین دولت متحد فلات ایران را پایه‌گذاری کردند که به مادها شهرت دارند.

آنها پس از استقرار در مناطق غربی ایران با تأثیرپذیری از معماری پیشرفته این مناطق به‌ویژه تمدن ایلام و مراکز محلی توانستند تحولی در ساختار معماری منطقه ایجاد نمایند. همچنین براساس یافته‌های تدفینی در منطقه زیویه و به‌ویژه سفالینه‌های کشف شده چنین به نظر می‌رسد که تأثیرات متقابلی میان مادها و دیگر اقوام ساکن در فلات ایران و سکاهای وجود داشته است. این تأثیر نوعی تمایل به اشکال و موضوعات حیوانی (جانورسان) در بیان هنر اقوام یاد شده است که شکل متعالی آن را می‌توان بعدها در هنر هخامنشی ملاحظه کرد (شکل ۱-۴).

یکی از هنرهای برجسته مادها فلزکاری است. از مناطق مهم فلزکاری و هنرهای وابسته به آن در این دوره می‌توان به گنجینه زیویه که آن را سرآغاز هنر فلزکاری ماد و هخامنشی می‌دانند اشاره کرد. این گنجینه شامل گردنبندها، زره‌ها، سنجاق‌ها و غلاف شمشیر همه از جنس طلا، گلدان‌های سیمین و زرین، اثاثیه مزین به عاج‌های کنده‌کاری و منبت‌کاری و سلاح‌های زرین و سیمین و آهنی و زنگ‌های مفرغی می‌شود.

نقش‌های شاخص در این آثار شامل نقوش جانوری مثل سرشیر، بزهای کوهی لمیده با شاخ‌های بلند مارپیچ، اسب، گاو نر همراه با تلفیق میراث هنری و نقش‌پردازی اقوام بومی است (شکل ۲-۴).

▲ شکل ۱-۴ آثار فلزی جانورسان، گنجینه ماد، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۲-۴ کمر بند طلایی، گنجینه زیویه، کردستان، هزاره اول پ.م

ارتباط فلزکاری مادها با اقوام بومی لرستان را در پیکره‌های کوچک مفرغی بُر که از همدان به‌دست آمده می‌توان ملاحظه کرد (شکل ۳-۴). تأثیر فلزکاری ماد تا قفقاز و فریژه (غرب ترکیه امروزی) گسترش یافت و شیوه ساخت فلزکاری آنان را تحت تأثیر قرار داد (شکل ۴-۴).

▲ شکل ۳-۴- پیکره‌های مفرغی، نقش بز، همدان، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۴-۴- ظرف منقاری، یونان، میراث هنر لرستان، سده ۷-۸ پ.م

افزون بر گنجینه زیویه در کردستان و گنجینه جیحون در آسیای میانه (شکل ۴-۵)، آثار به‌دست آمده از منطقه کلاردشت (مازندران) را هم به هنر مادها نسبت داده‌اند. از جمله این آثار جام طلای کلاردشت است که با نقش‌های برجسته‌ای از چند شیر تزیین یافته است (شکل ۴-۶).

► شکل ۴-۵- ارابه طلایی، گنجینه جیحون، هنر ماد، هزاره اول پ.م

► شکل ۴-۶- جام طلایی، کلاردشت (مازندران)، هزاره اول پ.م

آگاهی ما از سفال‌سازی مادها چندان زیاد نیست اما ارتباط آن از جهت شیوه ساخت و شکل ظاهر با سفالینه‌های سیلک هزاره اول پ.م قابل ملاحظه است. مراکز عمده سفالگری این عهد نوشی جان تپه در ملایر، باباجانی در لرستان، بیستون در کرمانشاه، زیویه در کردستان و کلاردشت در مازندران بوده است. سفالگران این مناطق در دوره مادها در توسعه و رواج لعاب برای پوشش ظروف سفالین پیشگام بوده‌اند. هر چند زمینه آن پیش از این در تمدن ایلام وجود داشته است (شکل ۴-۷).

▲ شکل ۴-۷- آجر نقاشی شده، منطقه باباجانی، لرستان، هنر ماد، هزاره اول پ.م

از نمونه ظروف سفالین لعاب‌دار به دست آمده از منطقه زیویه با نقش چندگاو و شاخه‌های گیاهی، چنین به نظر می‌رسد که مادها با روش مناسب طراحی و نقاشی بر سطوح مختلف آشنا بوده‌اند و شاید بتوان آن‌را به عنوان نمونه‌ای از نقاشی دوران ماد معرفی کرد (شکل ۴-۸).

بناهای عمارت‌نشین صفه‌ای بالای تپه و گور دخمه‌های سنگی از مهمترین آثار معماری ماد به شمار می‌آید. این بناهای با شکوه با تأثیرپذیری از میراث معماری مناطق تحت حاکمیت مادها و وارد کردن عوامل معماری جدید توانست به عنوان معماری شاخص آریایی شناخته شود. وجود ساختمان‌های مسقف ستون‌دار اساس معماری سنتی ایران گردید. هرچند آثار قابل توجهی از آن دوران در دسترس نیست اما وجود همین آثار اندک بیانگر شکل‌گیری شیوه‌های نوینی در معماری منطقه است (شکل ۴-۹). مادها به‌ویژه به ساخت در اهمیت بسیار می‌دادند که می‌توان شواهد آن‌را در اسناد و مدارک آشوری به‌ویژه تصاویری که در نقش برجسته‌ها برجای مانده ملاحظه کرد. این درها

▲ شکل ۴-۸- ظروف سفالین، زیویه، کردستان، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۹-۴ - منطقه نوشی جان تپه، ملایر، هزاره اول پ.م

شامل حصارهای بلند و متحدالمرکزی بودند که از سنگ و خشت ساخته می‌شدند (شکل ۱۰-۴). از نمونه‌های شاخص این دژها در اکباتان (همدان) هفت حصار مدور داشته که با رنگ‌های - به ترتیب از محیط به مرکز - سفید، سیاه، ارغوانی، آبی، نارنجی، قره‌ای و طلایی پوشیده می‌شدند.

▲ شکل ۱۰-۴ - نقش برجسته آشوری، کاخ آشور نصیرپال دوم، نینرو، عراق، حدود ۸۶۰-۸۷۵ پ.م

از دیگر آثار معماری ماد باید به آرامگاه‌های صخره‌ای نظیر فخریکا و دکان داود در سرپل ذهاب (کرمانشاه)، داو دختر در فارس و قزقایان در عراق اشاره کرد که می‌توان بارزترین نمود نقش برجسته‌های مادی را بر پیشانی این گور دخمه‌ها دید (شکل ۱۱-۴ الف و ب). این نقش برجسته‌ها بیشتر مفهومی تدفینی داشته‌اند و معمولاً فردی مادی را در حالت نیایش روبروی آتش و یا در حالت به‌دست گرفتن برسم (ترکه‌های نورسیده گیاهان مقدس) نشان می‌دهد (شکل ۱۲-۴). در مجموع باید اظهار داشت گرچه آثار چندان سالم و پابرجایی از معماری ماد به‌دست نیامده اما همین نمونه‌ها مقدمه طرح آتشکده‌ها و کاخ‌ها با نقشه چلیپایی و طاق‌های ضربی عصر ساسانی هستند که به شاخص‌های معماری ایران تبدیل می‌شوند.

▲ شکل ۱۱-۴ الف - گوردخمه سکاوند، بیستون، کرمانشاه، دوره ماد ▲ شکل ۱۱-۴ ب - گوردخمه دکان داود، سرپل ذهاب، سده ۷ و ۶ پ.م

نقش‌های باقی‌مانده از آثار مختلف این دوره نشان می‌دهد که مادها لباسی شامل نیم‌تنه، پیراهن آستین کوتاه تا زانو داشتند و پوست حیوانی مانند گوسفند و یا بز بر شانه چپ خود می‌آویختند. آن‌ها موهای خود را با نواری سرخ می‌بستند و کلاه نمدی بلندی به نام تیار بر سر می‌گذاشتند. پاپوش‌هایی نرم با نوک برگشته داشتند و خنجر یا شمشیری کوتاه به کمر می‌بستند (شکل ۱۲-۴). وجود نقش برجسته چنگ نوازان در کوه‌های مال میر بختیاری متعلق به اواخر سده هشتم پ.م یکی از معدود آثاری است که رواج موسیقی در دوران آریایی‌ها را نشان می‌دهد. با آنچه ذکر شد می‌توان چنین نتیجه گرفت که مهمترین عملکرد مادها، جذب هنرهای منطقه و تلفیق آن با میراث فرهنگی خود و تنظیم و انتقال آن به هنر هخامنشی بوده است.

▲ شکل ۱۲-۴ لوح طلایی، دوره ماد، گنجینه جیحون، هزاره اول پ.م

پرسش

- ۱- نخستین دولت فلات ایران چه نام داشت و چگونه حکومت خود را بنیان گذاشت؟
- ۲- نمونه‌هایی از تأثیرات متقابل هنر مادها با دیگر اقوام ساکن در فلات ایران را ذکر کنید.
- ۳- ویژگی‌های آثار گنجینه زیویه را شرح دهید.
- ۴- مراکز عمده سفالگری عهد ماد کدامند؟ ویژگی آثار این مراکز چیست؟
- ۵- آیا نمونه‌ای دال بر نقاشی عصر ماد در دست داریم؟ توضیح دهید.
- ۶- بناهای شاخص در معماری مادی کدامند؟ مثال بزنید.
- ۷- تأثیر معماری مادها بر دوران پس از خود را بیان کنید.
- ۸- مادها از چه نوع پوششی به‌عنوان لباس استفاده می‌کردند؟
- ۹- از هنر موسیقی عصر ماد چه شواهدی در دست داریم؟
- ۱۰- مهمترین عملکرد هنر مادها چه بود؟

هنر و تمدن هخامنشی

اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می رود پس از پایان این درس بتواند :

- ۱- گستره قلمرو دولت هخامنشی را بیان کند.
- ۲- ویژگی های شاخص هنر هخامنشی را بیان کند.
- ۳- تأثیرات متقابل هخامنشیان و سرزمین های تحت تسلط آنان را توضیح دهد.
- ۴- اهمیت معماری در طول تاریخ هنر ایران را بیان کند.
- ۵- مصادیق مهم معماری هخامنشی را بیان کند.
- ۶- هنر حجاری عصر هخامنشی را توضیح دهد.
- ۷- خط و کتیبه نگاری در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
- ۸- جایگاه پیکرسازی در عصر هخامنشی را تشریح کند.
- ۹- فلزکاری در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
- ۱۰- سفالگری در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
- ۱۱- بافندگی و نساجی در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
- ۱۲- موسیقی در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
- ۱۳- نمایش در عصر هخامنشی را توضیح دهد.

هنر و تمدن هخامنشی

پس از دولت ماد، پارس‌ها به قدرت رسیدند. این قوم همزمان با مادها در سده هشتم پ.م در مناطق جنوب و جنوب غربی دریاچه ارومیه حضور داشتند. اما در حدود ۷۰۰ پ.م در مناطق جنوبی دره‌های زاگرس سکونت گزیدند و توانستند توسط هخامنش، نخستین حکومت محلی خود را بنا نهند و گستره قلمرو خود را تا مناطق باستانی خوزستان و فارس گسترش دهند. پارس‌ها بعد از آن بر مادها غلبه یافتند و با گسترش دوباره دولت خود، توسط کوروش یکی از بزرگترین قلمروهای فرمانروایی دنیای باستان را تحت نام هخامنشیان پایه‌گذاری کردند.

براساس سنگ نبشته‌های بیستون، نقش رستم و تخت جمشید، سرزمین‌های زیر پرچم این دولت شامل: ماد، ایلام، پارت، بابل، آشور، لیدیه (آسیای کوچک)، فنیقیه (سوریه و لبنان کنونی)، مصر، حبشه، لیبی، ارمنستان، جزایر یونانی نشین کرانه‌های دریای سیاه و مدیترانه و اژه، بلخ، کابل، هند، سکائیه و خوارزم و عربستان می‌شد.

آنچه ویژگی کلی هنر هخامنشی را در بر می‌گیرد، توجه به معماری و عظمت‌گرایی در آن، گرایش به نقش و نگاره‌های جانوری و توجه و احترام به شخصیت والای انسانی است. آن‌ها بدین واسطه توانستند با تلفیق عناصر بومی و عناصر ملل تابعه و با تکیه بر مصالح مناسب و اندازه‌ها، نگرشی آرمانی، عظمت‌گرا و عاری از خشونت را به تحقق رسانند. هنر هخامنشی با به‌کارگیری همزمان شیوه‌های طبیعت‌گرایی (در ترسیم گل و گیاه و جانور) و تجریدگرایی (پرنده‌گان خیالی و مظاهر مقدس) به نوعی صراحت، سادگی، ظرافت، دقت و تعادل در بیان هنری خود دست یافت که منطق بر آن حکمفرما بود. گستره وسیع قلمرو هخامنشی زمینه تأثیر و تعامل هنری میان ایران و سرزمین‌های تابعه را پدید می‌آورد اما هنرمندان هخامنشی ضمن تأکید بر دستاوردهای بومی با ایجاد وحدت و هماهنگی میان همه این هنرها نوعی هنر فاخر، متناسب با ذوق ایرانی را پدید آوردند که از هویتی ملی برخوردار بود.

سهم ایرانی در شکل‌گیری هنر هخامنشی را بایستی در ترکیب کردن، ظرافت بخشیدن، تناسب دادن و عظمت بخشیدن به مجموعه این هنرها دانست.

با نگاهی به تاریخ هنر ایران شاید بتوان گفت عالی‌ترین تجلی هنری به معنی حقیقی در معماری بیان شده است. مهمترین بناهای این دوره را کاخ‌های عظیم و باشکوه تشکیل داده است و از معابد در آن اثری نیست. زیرا هخامنشیان در مکان‌های بلند و زیر سقف آسمان به عبادت می‌پرداختند و ساخت معابد با باور آن‌ها هماهنگ نبوده است. از اولین آثار معماری این عهد می‌توان به مجموعه پاسارگاد (اولین پایتخت هخامنشی) و کاخ آپادانا در شوش (دومین پایتخت هخامنشی) اشاره کرد (شکل ۵-۱). مجموعه پاسارگاد شامل دژ دفاعی، باغی بزرگ، کاخ کوروش، کاخ مسکونی و دروازه‌ایی که به احتمال دو گاو بالدار آن را محافظت می‌کرده و نیز مقبره کوروش بوده است (شکل ۵-۲). مقبره کوروش که از نمونه‌های پابرجای این مجموعه است؛ ساختمانی چند پله شبیه معبد چغازنبیل است که سقفی شیب‌دار دارد (شکل ۵-۳). اما باید اشاره کرد که مهمترین معماری عصر هخامنشی، بنای تخت جمشید یا پارسه است. این بنا در دامنه کوه رحمت و مشرف بر جلگه وسیع مرو دشت در فارس ساخته شده و به نظر می‌رسد کاخی تشریفاتی برای اجرای مراسم آئینی و جشن‌های این عهد بوده

▲ شکل ۱-۵- کاخ آپادانا، شوش، دوره هخامنشی (طرح بازسازی شده از کتاب هفت رخ تألیف فرزین رضائیان)

▲ شکل ۲-۵- محوطه تاریخی پاسارگاد، دوره هخامنشی (طرح بازسازی شده از کتاب هفت رخ تألیف فرزین رضائیان)

▲ شکل ۳-۵- مقبره کوروش، پاسارگاد، دوره هخامنشی، سده ۵ پ.م

است. بنای تخت جمشید شامل کاخ‌ها و تالارهای ستون‌دار و بناهای متعدد بر صفه‌ای بلند است که ورودی آن‌را پلکان‌های وسیعی می‌سازد که شمار آن‌ها در هر طرف به ۱۱۰ عدد می‌رسد. این پلکان‌ها، تزییناتی شامل سه ردیف سربازان پارسی و مادی، سربازان جاویدان و نمایندگان ۲۸ ملل تابعه در حال ارائه هدایا را نشان می‌دهند.

بناهای موجود در این مجموعه شامل کاخ آپادانا، دروازه و تالار خشایارشا، کاخ داریوش (تچر) یا تالار آئینه، کاخ اردشیر، تالار ورودی، تالار دو دروازه، تالار شورا و تالار هدیش است (شکل ۴-۵). افزون بر این‌ها یکی از نمونه‌های معماری این عهد یعنی آرامگاه صخره‌ای نقش رستم در نزدیکی این مجموعه قرار دارد که آرامگاه‌های داریوش اول، خشایارشا و اردشیر در آن قرار دارد (شکل ۵-۵).

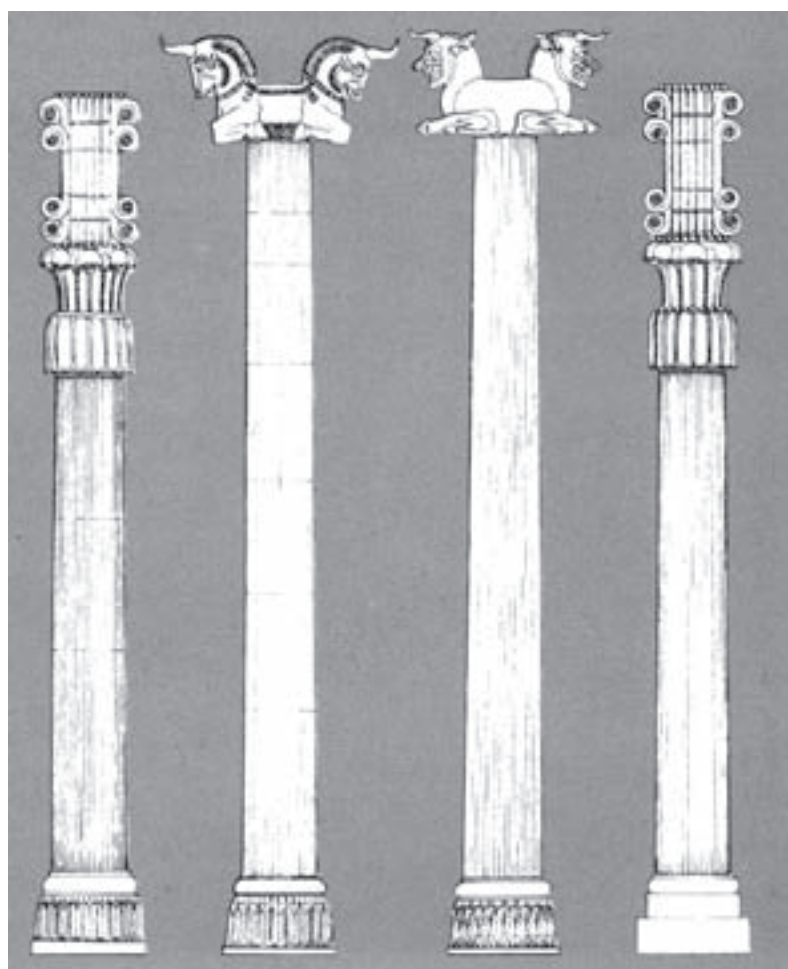
▲ شکل ۴-۵- محوطه تاریخی تخت جمشید

ویژگی شاخص معماری هخامنشی در مقایسه با دیگر تمدن‌ها و سرزمین‌های همجوار، کاربرد ستون است. این ستون‌ها که با ارتفاع و تعداد زیاد در کاخ‌های پارسه نیز به کار رفته بود دارای سرستون‌هایی به شکل نیم‌تنه‌های متقارن با پاهای جمع شده از حیوانات پشت کرده است که می‌توان نمونه مشابه آن‌را در نقوش جام‌های زیویه نیز مشاهده کرد. مجموع نمونه‌های سرستون در تخت جمشید را می‌توان به چهار نوع ۱- گاو، ۲- شیر، ۳- حیوانات تلفیقی و ۴- لامسو (گاو بالدار با سر انسان) تقسیم کرد (شکل ۶-۵).

در تزیینات این کاخ‌ها عنصر رنگ نقش مهمی داشته به گونه‌ای که ستون‌ها، سقف‌ها و نقوش برجسته بر روی دیوارها رنگ می‌شدند و حتی در برخی جاها به عنوان تزئین از روکش‌هایی از جنس مفرغ، طلا و لاجورد استفاده می‌کردند (شکل ۷-۵). اهمیتی که هخامنشیان برای تزیینات قائل بودند باعث رشد و شکوفایی هنر حجاری و نقش برجسته شد که نمونه برجسته آن حجاری دیوار پلکان منتهی به کاخ آپادانا به طول ۹۳ متر است. این اثر صحنه حمله شیر به گاو را نشان می‌دهد که آن‌را نمادی از اعتدال شب و روز یا گردش فصول و با نماد پیروزی یاد کرده‌اند (شکل ۸-۵). جلوه دیگر

▲ شکل ۵-۵- نقش رستم، فارس، دوره هخامنشی

▲ شکل ۵-۶- طرح سرستون‌های دوره هخامنشی

شکل ۷-۵- نمای درونی کاخ
هخامنشیان (طرح بازسازی شده از کتاب
هفت رخ فوخ تألیف فرزین رضائیان) ◀

شکل ۸-۵- نقش برجسته، تخت جمشید،
سده ۵ پ.م. ▶

حجاری هخامنشی در نمایش حرکات و شیوه قرار گرفتن انسان‌هاست که همچون عباراتی منظوم و موزون جلوه می‌کنند. نظمی تکرار شده در پیکره‌ها که نسبت به نقش حیوانات از تحرک کمتری برخوردارند و به شیوه معمول آن دوره به حالت نیمرخ حجاری شده‌اند (شکل ۵-۹).

▲ شکل ۵-۹- نقش برجسته، تخت جمشید، سده ۵ پ.م

از دیگر نمونه‌های شاخص حجاری در این عصر که شاید اولین نمونه حجاری این عهد نیز باشد، پایه ستون سنگی باقی‌مانده در مجموعه پاسارگاد است که بر روی آن نقش برجسته‌ای به شکل انسان بالدار (چهار بال) در لباسی ایلامی و با تاجی شاخ‌مانند (دو شاخ) حجاری گردیده است و کتیبه بالای آن هویت آن را کوروش هخامنشی معرفی می‌کند (شکل ۵-۱۰).

وجود کتیبه‌های میخی به سه زبان پارسی باستان، ایلامی و بابلی در گنج‌نامه عباس آباد همدان (شکل ۵-۱۱) و نقش برجسته بیستون در کرمانشاه (شکل ۵-۱۲) از جلوه‌های توجه به خط و نوشتار در فرهنگ هخامنشی است. خط میخی پارسی خطی زیبا، ساده و شیوا و شامل ۴۲ حرف می‌باشد.

▲ شکل ۱۰-۵- نقش برجسته، فرشته بالدار، پاسارگاد، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۱-۵- کتیبه خطی، گنج نامه، عباس آباد همدان، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۲-۵- نقش برجسته سنگی، بیستون، کرمانشاه، دوره هخامنشی

توجه زیاد به تزئین بخش‌های خارجی بناها در این عصر موجب شد که به پیکرسازی کمتر توجه شود اما با این وجود تعداد معدودی پیکره به‌دست آمده که از این میان می‌توان به پیکره سنگ یا شیر ساخته شده از مرمر سیاه (شکل ۱۳-۵) و سردیس‌هایی از یکی از بزرگان هخامنشی اشاره کرد (شکل ۱۴-۵).

▲ شکل ۱۳-۵- پیکره شیر سنگی، دوره هخامنشی

◀ شکل ۱۴-۵- سردیس شاهزاده هخامنشی، تخت جمشید، دوره هخامنشی

از دیگر صنایع و هنرهای عصر هخامنشی ساخت مهر و حکاکی است که بیشتر بر روی سنگ‌های قیمتی اجرا شده‌اند و از نظر هنری دارای ویژگی‌های منحصر به فرد ترکیب‌بندی، ظرافت و مفهوم‌گرایی است. مهرهای این عهد به سه گونه استوانه‌ای، مسطح و حلقه‌ای (انگستری) ساخته می‌شدند (شکل ۱۵-۵).

▲ شکل ۱۵-۵- مهر استوانه‌ای و طرح آن، دوره هخامنشی

در فلزکاری‌های این عهد باید به نمونه‌های شاخصی به نام جام‌های شاخی (تکوک) اشاره کرد که از جنس طلا و ترکیبی از نقوش جانوری ساخته می‌شدند (شکل ۱۶-۵).

▲ شکل ۱۶-۵- جام جانوری (تکوک) طلایی، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۷-۵- سکه، دوره هخامنشی

نمونه‌های دیگر شامل سکه‌هایی از جنس طلا با نام‌های «دریک» و «سیکل» یا «شیکل» (شکل ۱۷-۵) و همچنین اشیائی از جنس مفرغ و نقره بود که با شیوه و تزئیناتی خاص ساخته می‌شد. بز بالدار نقره‌ای با تزئینات طلایی از نمونه‌های ویژه این دوران است (شکل ۱۸-۵).

در این دوره علاوه بر تداوم سنت‌های سفالگری، ساخت ظروف ساده با تزئینات خطی کنده‌کاری، ظروفی به شکل ساغرهای جانورسان همانند ظروف فلزی (تکوک) متداول شد. معتبرترین سفالینه‌های این عهد از مناطق فارس، خوزستان و همدان به‌دست آمده است.

استفاده از لعاب برای پوشش و تزئین ظروف سفالی و آجرها در این دوره متداول بوده است. از این میان آجرهای لعابدار کاخ‌ها شامل نقوش انسانی و حیوانی می‌شد که به جزئیاتی چون جنس و نقش لباس‌ها در آن توجه شده است (شکل ۱۹-۵).

▲ شکل ۱۹-۵- آجر لعابدار، کاخ آپادانا، شوش، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۸-۵- ظرف فلزی با دسته، دوره هخامنشی، سده ۵ و ۶ پ.م

هنر و صنعت بافندگی در عصر هخامنشی توسعه و رونق بسیاری داشته و منسوجات این دوره سرمایه تجارتي ارزشمندی در تبادلات اقتصادی هخامنشیان با همسایگان بوده است. دلیل این ادعا وجود بافته‌ها و اشیاء هنری این عصر در نواحی مختلف است. از جمله این آثار قدیمی‌ترین قالی جهان موسوم به قالی پازیریک در سرزمین آلتایی سیبری است (شکل ۵-۲۰) که نمود هنر هخامنشی در آن آشکار است. همچنین در منابع تاریخی چنین آمده که کاخ‌های هخامنشی با پرده‌های زیبا و رنگارنگ مزین می‌شده است.

▲ شکل ۵-۲۰- قالی، پازیریک، جنوب سیبری، دوره هخامنشی

گستره فرهنگ هخامنشی به دلیل وجود نگرش‌های آئینی و مذهبی توانست زمینه‌های پیدایش و تکامل نمایش را ایجاد کند. در این نمایش‌ها، رنگ کردن بدن، استفاده از صورتک‌ها و پوشیدن لباس‌های مبدل معمول بوده و از اسناد تاریخی چنین برمی‌آید که در همدان و کرمان تماشاخانه‌هایی در این دوره وجود داشته است. همچنین در میان سپاهیان به هنگام جشن‌ها و حمله‌های نظامی سرودهای خاصی خوانده می‌شد و نوعی موسیقی ویژه جنگی رایج بود که با بوق، شیپور و طبل نواخته می‌شد و با سرودهایی همراه بود. افزون بر این نوعی موسیقی مذهبی در هنگام عبادت در سرودها و مناجات نیز در این دوره اجرا می‌شده است.

در انتها باید اشاره کرد که گستره فرهنگی هخامنشی در طول دوران شکل‌گیری، اوج و افول

آن تا به امروز تجلی‌گاه میراث شکوهمندی است که مایه افتخار و اوج‌گیری فرهنگ ایرانی بوده و هست و همواره الگویی بود که در دوره‌های بعد از هخامنشی از آن تبعیت گردیده و با وجود سقوط این فرمانروایی گسترده میراث فرهنگی و هنری آنان پایدار ماند.

پرسش

- ۱- گستره قلمرو دولت هخامنشی را بیان کنید.
- ۲- ویژگی‌های شاخص هنر هخامنشی را بیان کنید.
- ۳- سهم ایرانی در شکل‌گیری هنر هخامنشی چه بود؟
- ۴- عالی‌ترین تجلی هنر در گستره وسیع تاریخ هنر ایران در چه قالبی ظهور یافته است؟
- ۵- ویژگی شاخص معماری هخامنشی چیست؟ انواع آن را معرفی کنید.
- ۶- آیا از دوران هخامنشی آثاری از ساخت معابد می‌توان دید؟ توضیح دهید.
- ۷- مهم‌ترین بناهای معماری عصر هخامنشی کدام‌اند؟ مثال بزنید.
- ۸- ویژگی‌های بنای پارسه را توضیح دهید.
- ۹- رشد حجاری و نقش برجسته در عصر هخامنشی به چه دلیل بود؟
- ۱۰- ویژگی‌های نقش برجسته پلکان شرقی کاخ آپادانا را توضیح دهید.
- ۱۱- جلوه‌های توجه به خط و نوشتار در فرهنگ هخامنشی را با ذکر مثال بیان کنید.
- ۱۲- نمونه‌های شاخص در فلزکاری عصر هخامنشی کدامند؟
- ۱۳- سفالگری عصر هخامنشی را توضیح دهید.
- ۱۴- مصادیق بارز هنر نساجی و بافندگی عصر هخامنشی را ذکر کنید.
- ۱۵- هنر نمایش در عصر هخامنشی در چه وضعیتی قرار داشت؟
- ۱۶- مصادیق وجود موسیقی در عصر هخامنشی را بیان کنید.

هنر و تمدن اشکانی

اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتواند :

- ۱- ظهور دولت اشکانی را توضیح دهد.
- ۲- مشخصات خط و زبان در عصر اشکانی را بیان کند.
- ۳- دوره‌های هنری در عصر اشکانی را توضیح دهد.
- ۴- میراث هنری عصر اشکانی را توضیح دهد.
- ۵- بنیادهای شرقی هنر عصر اشکانی را بیان کند.
- ۶- مهمترین دستاوردهای هنری دوره اشکانی را بیان کند.
- ۷- معماری در عصر اشکانی را توضیح دهد.
- ۸- هنر حجاری و نقش برجسته در عصر اشکانی را توضیح دهد.
- ۹- آثار مهم فلزکاری در عصر اشکانی را شرح دهد.
- ۱۰- نموده‌های سفالگری در عصر اشکانی را توضیح دهد.
- ۱۱- نقاشی دیواری در عهد اشکانی را توضیح دهد.
- ۱۲- شواهد وجود نمایش در عهد اشکانی را توضیح دهد.
- ۱۳- شواهد وجود موسیقی در عصر اشکانی را بیان کند.
- ۱۴- جایگاه ادبیات حماسی در عصر اشکانی را بیان کند.

هنر و تمدن اشکانی

در دوره‌ای از تاریخ این سرزمین پس از گذر از دوران افول و تشکیل دولت‌های محلی با گرایش‌ات یونانی یعنی در حدود سده سوم پ.م، پارت‌ها که از اقوام آریایی ساکن در شمال شرقی ایران بودند با تکیه بر روحیه جنگجویی و شجاع خود و نیز مهارتشان در سوارکاری و تیراندازی به تدریج بر مناطق هم‌جوار خود حاکم شدند و حکومت خود را تثبیت کردند و یکی از بزرگترین قلمروهای فرمانروایی جهان را به مدت ۵۰۰ سال تحت نام اولین حاکم اشکانی اداره کردند. آنان به جهت متصرفات گسترده‌شان سه پایتخت داشتند که به ترتیب شامل نيسا (در عشق‌آباد ترکمنستان)، صد دروازه (قومس) در جنوب دامغان و تیسفون در عراق می‌شد. زبان رایج آنان پهلوی اشکانی بود اما برای تجارت و روابط سیاسی از زبان یونانی استفاده می‌کردند که این امر خود از یک سو موجب تثبیت حکومت اشکانیان می‌شد و از جهت دیگر باعث نفوذ آئین مهرپرستی در تمدن یونان و روم گردید.

اشکانیان به توسعه راه‌های قلمرو خود و امنیت و تجارت در این مناطق همت گماشتند و پس از اقتدار کامل در حدود سیصد سال در حفظ سنت‌های ایران تلاش کردند و از حدود نیم سده اول میلادی رسم الخط ایرانی زبان پهلوی را جایگزین حروف یونانی کردند. این امر موجب شد تا از این زمان نفوذ گرایش‌ات یونانی که اشکانیان به جهت ملاحظات سیاسی با آن تعارضی نداشتند، به تدریج در منطقه روبه زوال رود. در نیمه دوم سده دوم میلادی تجارت جاده ابریشم در قلمرو وسیع اشکانی رونق یافت که این امر موجب تقویت تبادلات هنری و تعامل هنر به‌ویژه در مسیر جاده ابریشم گردید. از مهمترین شهرهای اشکانی می‌توان به شیز (تخت سلیمان)، دارابگرد، فیروزآباد، هاترا در میان رودان شمالی و نسا اشاره کرد.

اشکانیان به دلیل برخورداری از روحیه‌ای نظامی، تأکید زیادی بر هنر نداشتند اما با کاوش‌های به‌عمل آمده از نيسا و دورا اروپوس (سوریه در کنار رود فرات) آثار مهمی از اشکانیان به‌دست آمده که پژوهشگران آن‌ها را به سه گروه مشخص تقسیم می‌کنند:

ابتدا آثار اقتباس شده و تقلیدی از آثار پیشین شرقی، ایرانی و یونانی

دوم - هنر اشکانی که اوج هنر تلفیقی عناصر پیشین با ویژگی فرهنگی و هنری در سده اول پ.م و بعد از آن به‌شمار می‌رود.

سوم - هنر دوره انحطاط که شامل آثار سده دوم میلادی تا پایان عهد اشکانی هستند.

هرچند که این حکومت طولانی‌ترین دوران حکومتی ایران را تشکیل می‌دهد اما آثار پراکنده و شاید کشف نشده این عصر موجب شده تا تصویر درستی از هنر این دوره نداشته باشیم. اما از همین آثار اندک می‌توان میراث هنری اشکانیان شامل گردش نرم و آزاد خطوط و نقش‌های تخیلی را مشاهده کرد. ویژگی‌هایی که پایه‌های هنر عالی دوره ساسانی را بنا نهادند و همچنان در هنر ایران جاری هستند.

برخلاف آنچه که برخی هنر اشکانی را ملهم از هنر یونانی می‌دانند؛ هنر اشکانی ریشه در هنر مشرق زمین دارد. چرا که طرح‌ها و مایه‌های آئینی و روحانی، علاقه به ظرافت و ریزه‌کاری و پرداختن به جزئیات و تزئین و شیوه نمایش روبه‌رو نگاری که از ویژگی‌های هنر اشکانی است، منبع شرقی

دارد. افزون بر این، موضوعات رایج در آثار هنری این دوره از جمله پیکره‌های انسانی، تقدیم نذورات، مراسم جشن، شکار، قربانی و سوارکاری دلیل دیگری بر این مدعاست (شکل ۶-۱).

مهمترین دستاورد هنر اشکانی را می‌توان معماری و شهرسازی به‌ویژه شهرسازی دایره‌ای و ابداع ایوان، گنبد، قوس و طاق گهواره‌ای به‌شمار آورد. در این دوره تالارهای ستون‌دار عصر هخامنشی اهمیت خود را از دست می‌دهند و به‌منظور دستیابی به

▲ شکل ۶-۱- نقش برجسته فلزی، طرح اسب سوار، دوره اشکانی

فضاهایی بزرگ، در ایوان‌ها ستون‌ها به‌صورت تزئینی (شبه ستون) به کار می‌روند و کاربرد اصلی خود را از دست می‌دهند. حیاط‌های باز مرکزی و ایوان‌های کم عرض از ویژگی بناهای این دوره است که بعدها الگوی ساخت بناهای چهار ایوانه عصر اسلامی قرار می‌گیرند. بناهای دوره اشکانی عمدتاً در نمای بیرونی با اسلوب یونانی آراسته می‌شد اما در بخش داخلی شیوه‌ای شرقی و ایرانی داشت و این نکته ماهیتی تلفیقی به معماری این آثار می‌داد (شکل ۶-۲).

علاوه بر کاخ‌هایی مانند کاخ نسا، کاخ سلوکیه، کاخ کنگاور، کاخ نیپور و کاخ و عمارت کوه خواجه، از دیگر بناهای این عصر باید به آتشکده‌ها مانند آتشکده آذرگشنسب در تخت سلیمان و معابدی چون معبد خورشید در هاترا اشاره کرد (شکل ۶-۳).

تزئینات بناهای اشکانی شامل نقش برجسته و حجاری، گچ‌بری و نقاشی بوده که از این میان می‌توان به نقوش برجسته تنگ سروک (شکل ۶-۴)، گچ‌بری‌ها و نقاشی‌های کوه خواجه (شکل ۶-۵) و حجاری و مجسمه‌سازی پالمیر (شکل ۶-۶)، اشاره کرد.

▲ شکل ۶-۲- طرح نمای کاخ نسا، عشق آباد، سده ۲-۳ پ.م

▲ شکل ۶-۳- کاخ اشکانی، الحضر، عراق، سده دوم میلادی

▲ شکل ۶-۴- نقش برجسته، تنگ سروک، نزدیک بهبهان، حدود سال ۲۰۰ میلادی

▲ شکل ۶-۷ جام عاجی، نسای باستانی (عشق آباد)، سده ۲ پ.م

▲ شکل ۶-۶ نقش برجسته، پالمیر، سوریه، مقبره زیرزمینی، ۲۲۰ میلادی

▲ شکل ۶-۵ نقاشی دیواری، کوه خواجه، سیستان، دوره اشکانی

▲ شکل ۶-۸ پیکره مفرغی، منطقه شمی، خوزستان، سده ۲ میلادی

ظروف فلزی عصر اشکانی نیز با شیوه‌ای تلفیقی ساخته شده به گونه‌ای که شکل جام‌ها و ساغر‌ها از تکه‌های هخامنشی تقلید شده اما تزئینات آن‌ها به شیوه یونانی انجام شده و با عناصر هنر اشکانی کامل شده است (شکل ۶-۷). همچنین فنون فلزکاری عصر اشکانی در ابعادی گسترده‌تر را می‌توان در ساخت پیکره‌های مفرغی که همزمان با پیکره‌های سنگی رواج داشته ملاحظه کرد (شکل ۶-۸).

این پیکره‌ها نشان از توانایی فن ریخته‌گری و مهارت هنرمندان مفرغ‌کار اشکانی دارد و دقت بالای آن‌ها در واقع‌نمایی در چهره و پوشاک را نشان می‌دهد. یکی از عوامل رشد فلزکاری در این عصر ضرب سکه و نیاز به جواهرات و تزئینات لباس بود که مهارت خاصی در ساخت آن‌ها به کار می‌رفت (شکل ۶-۹ الف و ب).

▲ شکل ۶-۹ الف - سکه اشکانی

▲ شکل ۶-۹ ب - جواهرات، هنر اشکانی

سفالینه‌های اشکانی به دلیل کاربرد روزمره و استفاده مردم عادی کمتر جنبه هنری داشت. مهمترین آثار سفالگری این عهد تابوت‌های سفالینی است که با تصاویر و نقوش مختلف خطی کنده کاری، تزئین شده و سپس با لعاب پوشش یافته است (شکل ۶-۱۰).

▲ شکل ۶-۱۰- تابوت سفالین، دوره اشکانی

دوره اشکانی تجلی نقاشی دیواری است که توانست نقش مهمی در تزئینات معماری این عهد ایفا کند. مهمترین مراکز این هنر کوه خواجه در سیستان و منطقه دورا و ریوس در سوریه کنونی بوده‌اند. این نقاشی‌ها دارای طرح‌هایی ساده و تزئینی، نقش گیاهان، جانوران و انسان همراه با حرکت‌های آزاد را دربر می‌گیرد که با استفاده از رنگ‌های تخت و خطوط کناره نمای سیاه (قلمگیری) و نقوش خاص ایرانی چون گل نیلوفر، برگ کنگر، نقش نخلچه و ... اجرا شده‌اند.

اشکانیان علاقه خاصی به نمایش و موسیقی از خود نشان می‌دادند به گونه‌ای که حتی تراژدی‌های اورپید نمایشنامه‌نویس یونانی در تیسفون اجرا می‌شده است. در کاخ هاترا نقاب‌های نمایشی همراه با نقوش تزئینی به دست آمده که هر یک از آن‌ها نمایشگر شخصیت‌های نمایشی آن روزگار بوده‌اند (شکل ۶-۱۱). در این عصر همچنین ادبیات حماسی و پهلوانی رشد کرد که معروفترین اثر به یادگار مانده از آن کتاب «خدای نامه» است که بعدها مایه اصلی شاهنامه فردوسی گردید.

علاقه به نظامی‌گری یکی از دلایل علاقه اشکانیان به موسیقی بود. آنان برای برانگیختن سربازان در میدان جنگ از سازهایی شبیه شیبور، کرنا، سنج‌های برنجی و دهل‌های چرمی که گردگرد آن را زنگوله‌هایی آویخته بودند استفاده می‌کردند. آن‌ها به غیر از مراسم جنگ در جشن‌ها و مجالس سازهای بادی به همراه نی و سنتور می‌نواختند و نوازندگان و خوانندگان آن‌ها به «گوسان» معروف بوده‌اند.

هنر اشکانی میراثی است که همراه با دیگر جنبه‌های فرهنگی این عصر به دوره‌های بعد به‌ویژه ساسانیان انتقال یافت و توانست با شکوه و عظمت هنر ساسانی فراگیرتر شود. لازم به ذکر است هنر اشکانی علاوه بر عصر ساسانی بر هنر هند و بیزانس نیز تأثیر مستقیم داشته و توسط آن‌ها ادامه یافت.

▲ شکل ۶-۱۱- پیکره سنگی، الحضر (هاترا)، عراق، سده ۲ میلادی

- ۱- بعد از دوران افول چگونه حکومت ایران به دست اقوام آریایی افتاد؟
- ۲- پایتخت‌های اشکانیان را نام ببرید.
- ۳- خط و زبان‌های رایج در عصر اشکانی را نام برده و بازتاب آن بر جامعه آن عصر را توضیح دهید.
- ۴- تأثیر جاده ابریشم بر هنر اشکانی را توضیح دهید.
- ۵- هنر دوره اشکانی را به چند گروه می‌توان تقسیم کرد؟ توضیح دهید.
- ۶- ویژگی‌های کلی میراث هنری اشکانیان را بیان کنید.
- ۷- ریشه‌های هنر اشکانی را در کجا باید جستجو کرد؟ توضیح دهید.
- ۸- مهمترین دستاوردهای هنری عصر اشکانی را بیان کنید.
- ۹- شاخص‌های معماری در عصر اشکانی را توضیح دهید.
- ۱۰- نمونه‌ای از نقش برجسته‌کاری و پیکرتراشی عصر اشکانی را معرفی کنید.
- ۱۱- آثار بجا مانده از فلزکاری عصر اشکانی را بیان کنید.
- ۱۲- انواع سفالینه‌های رایج در عصر اشکانی را توضیح دهید.
- ۱۳- جایگاه نقاشی دیواری در عصر اشکانی را بیان کرده و نمونه‌هایی از آن ذکر کنید.
- ۱۴- وضعیت نمایش در عهد اشکانی را شرح دهید.
- ۱۵- موسیقی در عهد اشکانی چه کاربردهایی داشت و سازهای رایج در آن چه بودند؟
- ۱۶- اهمیت اثر خدای نامه را بیان کنید.

هنر و تمدن ساسانی

اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتواند :

- ۱- چگونگی ظهور و سقوط دولت ساسانی را بیان کند.
- ۲- ویژگی و ماهیت هنر ساسانی را تشریح کند.
- ۳- معماری در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۴- حجاری و پیکتراشی در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۵- بارزترین نموده‌های نقاشی در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۶- ویژگی پارچه‌های عصر ساسانی را شرح دهد.
- ۷- معروفترین قالی ایرانی در عصر ساسانی را نام ببرد.
- ۸- وضعیت سفالگری در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۹- نمونه‌های مهم فلزکاری در عصر ساسانی را شرح دهد.
- ۱۰- شاخص‌های موسیقی در عهد ساسانی را توضیح دهد.
- ۱۱- ویژگی‌های هنر نمایش در عصر ساسانی را بیان کند.
- ۱۲- شاخص‌های ادبیات در عصر ساسانی را بیان کند.

هنر و تمدن ساسانی

در سده سوم میلادی گروهی از طوایف ایرانی که در منطقه فارس می‌زیستند، توانستند قدرت سیاسی و مذهبی ایران را به دست آورده و دولت مستقلی بنا نهند. اساس تفکر آنان بر بنیاد اصالت فرهنگی و هنری گذشته استوار بود که افزون بر حفظ آن تأکید بر احیای مجدد آن داشتند. آنان به مدد آئین زرتشت و فرهنگ دوران هخامنشی - به‌عنوان نیروی معنوی و متشکل اقوام مختلف ایرانی- توانستند سازمان‌دهی سیاسی، لشکری و مذهبی جدیدی را پدید آورند که بیش از چهارصد سال (۶۵۱-۲۲۶ م.) دوام یافت.

در انتهای این عصر، عواملی نظیر تسلط موبدان بر تمامی امور زندگی مردم و نارضایتی آنان از این امر، شورش‌های داخلی و کشتار مانویان و مزدکیان، اختلافات درباری و خاندان سلطنتی، وجود شعارهای رهایی‌بخش، برابری و عدالت و همچنین تضعیف قدرت نظامی به‌دلیل مقاومت‌های طولانی در برابر دشمنان خارجی موجب سقوط ساسانیان شد.

ساسانیان در عصر خود هنری درباری را پدید آوردند که نگرشی مذهبی بر آن حاکم بود. آنان از یک سو دنباله رو سنت‌های کهن هنری ایران، هخامنشیان و پارتیان بودند و از دیگر سو در مسیر جریان‌های هنری شرق و غرب قرار داشتند اما از این میان به هویت و سبک ویژه خود دست یافتند و به جریانی تأثیرگذار و الهام‌بخش در عصر خود تبدیل شدند که حتی بعدها مورد تقلید قرار می‌گرفت. ساسانیان سبک معماری اشکانی را دنبال کردند و ضمن ایجاد تحول در این شیوه، به‌ویژه در ساختن بناهای گنبددار و تالارهای وسیع بدون ستون برتری خود را نسبت به دوره‌های قبل نشان دادند. آنان از نقشه‌های مستطیل شکل استفاده کردند و مصالح اصلی آن‌ها سنگ، قلوه سنگ، گل و خشت بود.

از مهمترین بناهایی که از عصر ساسانیان به‌جای مانده می‌توان به طاق کسری (ایوان مدائن)، کاخ کیش و کاخ تیسفون با گچبری‌های زیبا و کف موزائیک‌کاری شده اشاره کرد که دارای اهمیت تاریخی می‌باشد (شکل ۷-۱).

► شکل ۷-۱- ایوان مدائن (طاق کسری)، نزدیک بغداد، دوره ساسانی (طرح بازسازی شده از کتاب هفت رخ فرخ تألیف فرزین رضائیان)

بسیاری از محققین ابتکارات جدید اصول شهرسازی و معماری، ایجاد پل، کاروانسرا و آتشکده را به ساسانیان نسبت داده‌اند (شکل ۷-۲). همچنین استفاده از گوشواره در چهار گوش بنا به منظور ایجاد گنبد بود که برای اولین بار در معماری ساسانی کاخ تیسفون ظاهر شد که بعدها در دوره اسلامی مورد توجه قرار گرفت. نقشه و طرح کاخ بیشاپور به شکل چلیپایی (صلیبی شکل) نیز از ابداعات معماری این دوره است که بنیان اصلی نقشه آتشکده‌ها و زمینه ساز سبک چهار ایوانی دوره اسلامی می‌شود (شکل ۷-۳ الف و ب).

▲ شکل ۷-۲ الگوی شهرسازی، فیروزآباد، دوره اشکانی - ساسانی، (طرح بازسازی شده)، نیمه نخستین سده سوم میلادی

▲ شکل ۷-۳ ب - بیشاپور، منظره هوایی شهر (نیمه دوم سده سوم میلادی)

▲ شکل ۷-۳ الف - بیشاپور نزدیک کازرون (فارس) نمونه تالار بزرگ کاخ

آتشگاه و آتشکده، مکان تشریفات مذهبی و نیایشی زردشتیان است که در دوره هخامنشی به فضای آزاد و سرگشاده (آتشگاه) و در دوره ساسانی به صورت ساختمانی با چهار ورودی و چهار طاقی و گنبد (آتشکده) ساخته می‌شد (شکل ۷-۴). از مهمترین این مکان‌ها، آتشکده آذر فرنبغ در فارس، آتشکده آذر گشنسب در آذربایجان و آتشکده آذر برزین مهر در خراسان است.

▲ شکل ۷-۴ — بیشاپور نزدیک کازرون (فارس)، آتشکده، نیمه دوم سده سوم میلادی

گچبری و موزائیک از تزئینات مهم معماری دوره ساسانی است که با موضوعاتی از جمله طرح‌های گیاهی، پرندگان، جانوران و صحنه‌های انسانی اجرا می‌شده است. این شیوه تزئینات پوشش مناسبی برای معماری خشن آجری یا قلوه سنگی بوده است (شکل ۷-۵).

در دوره ساسانی همچنین شیوه و سبک جدیدی از حجاری پدید آمد و هنرمندان ساسانی نقش برجسته‌های باشکوه و عظیمی بر روی صخره‌ها بوجود آوردند. بخش عمده این آثار در فارس یعنی مرکز اصلی ساسانی بوجود آمد و طرح آن‌ها شامل صحنه‌های تشریفاتی، اعطای منصب، فتح و غلبه بر دشمن، شکار و ... بود (شکل ۷-۶). همه این نقش برجسته‌ها دارای ترکیب بندی کاملاً حساب شده در چهار چوب مشخص و متقارن هستند که با نوعی گرایش به واقع گرایی، دارای ارزش تاریخی اند.

▲ شکل ۷-۵ — بیشاپور، موزائیک کاری
کف ایوان، نیمه دوم سده سوم میلادی

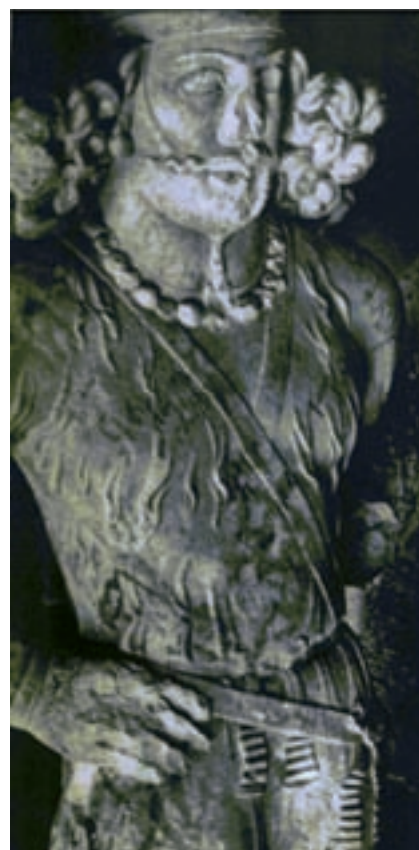
► شکل ۷-۶ — نقش برجسته پیروزی شاپور بر
والرین (امپراتور روم)، نقش رستم، دوره ساسانی

از نمونه‌های خاص پیکرسازی ساسانی می‌توان به مجسمه شاپور اول با ابعادی سه برابر قامت انسان اشاره کرد که بر ستون سنگی طبیعی در ورودی غاری تراشیده شده است (شکل ۷-۷).
 بارزترین نمودهای نقاشی دوره ساسانی را می‌توان در سنت تصویرسازی مانوی، دیوارنگاری‌ها و روایت‌های نقل شده از آن دوره جستجو کرد. سنن تصویرسازی مانویان در کتاب دینی آن‌ها به نام ارتنگ یا ارتنگ ظهور یافته که تذهیب‌کاری‌های آن شامل حاشیه‌های گل و بوته‌ای و طرح‌های هندسی و انتزاعی همراه با نقاشی‌های پیکره‌های انسانی و پرندگان است که زمینه‌ساز سنت کتاب‌آرایی در دوره‌های بعد به‌ویژه دوران اسلامی می‌باشد (شکل ۷-۸).

▲ شکل ۷-۸- برگه از ارتنگ، تورفان (جنوب مغولستان)، هنر مانوی، سده سوم هجری

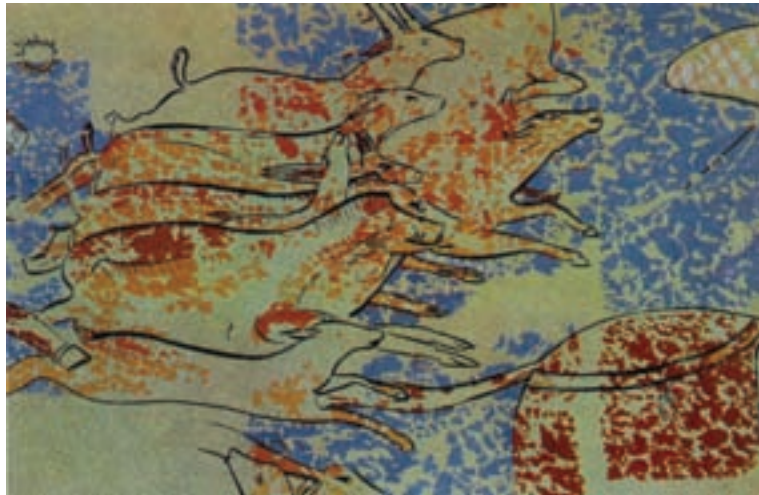
شاخص مهم دیگر نقاشی ساسانی را می‌توان در دیوارنگاری‌های باقیمانده از این عصر مانند کاخ تیسفون، پنج کنت سمرقند (شکل ۷-۹) و صحنه شکارگاهی شوش مشاهده کرد (شکل ۷-۱۰).
 افزون بر این‌ها روایات حاکی از آن است که در این عهد نمونه‌های منحصر به فردی از نقاشی در سالنامه‌ها وجود داشته که چهره فرمانروایان ساسانی را در آن به تصویر می‌کشیدند.

▲ شکل ۷-۷- پیکره شاپور، تنگ چوگان، بیشاپور، سده سوم میلادی

▲ شکل ۷-۹- پنج کنت، آسیای میانه (تاجیکستان)، ضیافت، سده ۷-۸ میلادی، به تأثیر از هنر ساسانی

► شکل ۱۰-۷- صحنه شکارگاهی، شوش،
نقاشی دیواری، سده ۴ میلادی، دوره ساسانی

سنت نقاشی ساسانی همچنان پایدار ماند و الهام بخش هنرمندان دوران بعد از خود قرار گرفت که از این میان تأثیر بارز آن را می‌توان در دیوارنگاری‌های کاخ صفوی مشاهده کرد. تولید پارچه در زمان ساسانیان پیشرفت قابل توجهی داشت و کارگاه‌های نساجی در نقاط مختلفی چون بیشاپور، شوشتر و جندی شاپور دایر بود. جنس، طرح و رنگ در بافته‌های ساسانی شهرتی جهانی داشت و ظرافت و طرح‌های متنوع پارچه‌های زربفت به حدی بود که مورد تقلید دیگر ملل قرار می‌گرفت. امروزه بسیاری از این منسوجات به صورت پراکنده در موزه‌ها وجود دارد. این پارچه‌ها بیشتر به صورت دو رنگ یا پنج رنگ بافته می‌شد و با تصاویر حیوانات و پرندگان خیالی و واقعی همراه با اشکال دایره و بیضی و به شکل مرواریدی تزئین می‌شد (شکل ۱۱-۷). جنس آن‌ها از پشم، ابریشم، پنبه و کتان بوده و با عرض زیاد بافته می‌شدند. از دیگر بافته‌های این عهد می‌توان به قالی

► شکل ۱۱-۷- پارچه با نقش سیمرغ،
سده ۷ میلادی، دوره ساسانی

معروف به «بهارستان» یا «چهارفصل» در کاخ تیسفون اشاره کرد که بنا به روایات تاریخی از ابریشم، گلابتون و تارهای زرین و سیمین به همراه جواهرات رنگارنگ بافته و تزئین شده بود.

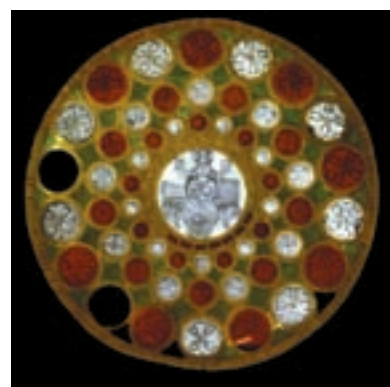
سفالگری در عهد ساسانی پیشرفت چشمگیری نداشت چرا که توجه اصلی به ظروف فلزی زرین و سیمین بود و سفالگری محدود به ظروفی می‌شد که به منظور رفع احتیاجات روزمره مورد استفاده طبقه عوام بوده است. از آثار به دست آمده چنین برمی‌آید که سفالگری این عهد ادامه دهنده سنت سفالگری در عهد اشکانی است. تزئینات این سفالینه‌ها متأثر از آثار فلزی و به شکل کنده کاری و قالب زنی نقش‌های گیاهی، هندسی و گاه نوشتاری (به خط پهلوی) بوده که همگی به رنگ‌های آبی و سبز فیروزه‌ای لعاب کاری می‌شدند (شکل ۷-۱۲).

مهمترین مراکز این سفال‌های مکشوفه بیشاپور، کنگاور، سیراف، تورنگ تپه، تخت سلیمان، کرمان و دشت گرگان بوده است. برخلاف سفال‌گری، شیشه‌سازی در عهد ساسانی رونق بسیاری داشت و شیشه‌سازان ساسانی از مهارت قابل توجهی برخوردار بودند. آنان به‌ویژه در استفاده از تزئینات و تراش شیشه با چرخ شیشه‌بری استاد بوده‌اند (شکل ۷-۱۳).

ساخت ظروف زرین و سیمین در دوره ساسانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و پیشرفت زیادی در آن صورت گرفته است. این ظروف از جنبه شکل و شیوه و نقش قابل بررسی است. شیوه اجرایی این آثار شامل چکش کاری، ریخته‌گری، طلاکوب و آستر دادن ظروف نقره با ورق طلائی است (شکل ۷-۱۴ الف و ب). از دیگر آثار مهم فلزی در این عهد، سکه‌ها هستند که با مهارت فنی و هنری بالایی تولید می‌شدند. اما به دلیل توسعه بازرگانی و تجارت و ضرورت افزایش ضرب سکه ارزش هنری آن‌ها کاسته شد. بر روی این سکه‌ها در یک رو نقش‌هایی از پادشاهان ساسانی و در روی دیگر

▲ شکل ۷-۱۲- سفال ساسانی

▲ شکل ۷-۱۳- جام خسرو (تاس سلیمان)، سده ۶ میلادی، دوره ساسانی

▲ شکل ۷-۱۴ ب- تنگ فلزی، سده ۶-۷ میلادی، دوره ساسانی

▲ شکل ۷-۱۴ الف- ظرف فلزی، سده ۶-۷ میلادی دوره ساسانی

▲ شکل ۱۵-۷ سکه نقره‌ای، دوره یزدگرد، سده هفتم میلادی

تصویری از بناهای مقدس همراه با عبارتی به خط پهلوی ضرب می‌شد. ظرافت، دقت و برجستگی جزئیات در این آثار به حدی است که باستان‌شناسان آن را یکی از معتبرترین اسناد شناخت هنر ساسانی می‌دانند (شکل ۱۵-۷).

آنچه امروزه به‌عنوان موسیقی ملی ایران شناخته می‌شود ریشه در هنر دوره ساسانی دارد. در این دوره به‌ویژه در عهد خسرو پرویز موسیقی دانان بزرگی چون سرکش، باربد، نکبسا، بامشاد، رامتین، آزاد و ارچنگی حضور داشتند که از این بین باربد و نکبسا به‌دلیل انتساب اختراع دستگاه‌های موسیقی ایرانی به آنان از شهرت بیشتری برخوردارند. آنان موسیقی ایرانی را در قالب هفت نوای خسروانی، سی لحن و ۳۶۰ دستان یا آهنگ که براساس ایام هفته، ماه و روزهای سال تنظیم شده بود؛ ترتیب دادند.

سازهای شناخته شده دوره ساسانی شامل عود، بربط، چنگ، غیثک، رباب، نامی، شیبور و چند ساز کوچک ضربی بوده است. سنت موسیقی ایرانی توانست به شکل الگوهای سینه به سینه به دوره‌های بعد منتقل شود. قدیمی‌ترین سروده بازمانده از روزگاران قدیم، بخشی از اوستا به نام «گات‌ها» است که از نظر شعری و موسیقایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

نمایش نیز ریشه در آئین‌ها، جشن‌ها، اساطیر و گونه‌های ادبی دارد. به‌همین علت وجود مراسم تشریفاتی در دوره ساسانی دلالت بر وجود نمایش‌های متفاوتی دارد که همراه با اجرای سرودهای مذهبی و در جشن‌ها اجرا می‌شده است. آثار بسیاری از این دوره در قالب نمایش‌های سنتی تا عصر حاضر برجای مانده است که از این میان می‌توان به آئین‌های ستایش، قوالی، سوگ سیاوش، آتش افروزی و خرده نمایش‌ها اشاره کرد.

همچنین ادبیات ساسانی در کنار آثار دینی و مذهبی رشد کرد. بسیاری از ساختارهای ادبی ساسانی با وجود اوضاع اجتماعی و آسیب‌های دوران همچنان به یادگار مانده است. از نمونه‌های شاخص این عهد می‌توان به اوستا، دینکرت، بندهشن، ارداف ویرانامک، ماتیگان هزارستان و یادگار زریران اشاره کرد که همگی گویای افکار فلسفی و دینی و شیوه نگارش در این عهدند.

پرسش

۱- اساس فکری حکومت ساسانی بر چه چیز استوار بود و ظهور آن چگونه

میسر شد؟

۲- دلایل سقوط دولت ساسانی را بیان کنید.

۳- ویژگی‌های کلی و ماهیت هنر ساسانی را بیان کنید.

۴- ویژگی آثار معماری در عصر ساسانی چه بود و در این حوزه به چه ابداعاتی

ناائل آمدند؟

- ۵- ساخت آتشکده‌ها در عصر ساسانی چه تفاوتی با دوران قبلی داشت؟
- ۶- مهمترین تزئینات معماری در عصر ساسانی کدامند؟
- ۷- ویژگی حجاری‌های عصر ساسانی را بیان کنید.
- ۸- نمونه خاص پیکر تراشی در عصر ساسانی کدام است؟
- ۹- بارزترین نموده‌های نقاشی عصر ساسانی کدامند و چه تأثیری بر دوران بعد از خود گذاشتند؟
- ۱۰- مراکز عمده تولید پارچه در عصر ساسانی در کدام مناطق بوده است؟
- ۱۱- ویژگی پارچه‌های عصر ساسانی را بیان کنید.
- ۱۲- سفالگری در عصر ساسانی از چه موقعیتی برخوردار بود؟ چرا؟
- ۱۳- ویژگی سفالینه‌های ساسانی را توضیح دهید.
- ۱۴- تزئینات آثار شیشه‌ای (آبگینه) در عصر ساسانی چگونه بود؟
- ۱۵- شکل و نقش در ظروف زرین و سیمین عصر ساسانی را توضیح دهید.
- ۱۶- علت اهمیت سکه‌های عصر ساسانی را بیان کنید.
- ۱۷- معروفترین موسیقیدانان عصر ساسانی چه کسانی بودند و علت شهرت آنها در چیست؟
- ۱۸- شکل‌گیری قالب‌های موسیقی ایرانی در عصر ساسانی را توضیح دهید.
- ۱۹- نمایش در عصر ساسانی از چه جایگاهی برخوردار بوده و به چه شکل‌هایی اجرا می‌شده است؟
- ۲۰- عامل رشد ادبیات در عصر ساسانی چه بود؟ نموده‌های شاخص ادبی این عصر را نام ببرید.